

Проблема існування сучасної людини крізь призму екзистенціалу страху

Розглядається проблема існування сучасної людини крізь призму екзистенціалу страху; з'ясовується його місце і значення у житті сучасної людини. Страх як екзистенціал буття впливає на існування окремої людини у суспільстві та історії, на процеси її соціалізації і життєдіяльності у рамках певного співтовариства і соціальної групи у конкретну історичну епоху.

Ключові слова: екзистенціал страху, проблема існування, буття.

У сучасному динамічному світі людина постійно має справу з новими ситуаціями в усіх сферах життя. Її життя сповнене страхів і тривог. Причому кожна культурно-історична епоха відрізняється своїми формами страху. У ХХІ столітті страх перетворився на одну з найактуальніших проблем наукового дискурсу. Причиною цього стали кризові явища суспільного життя, спричинені як природними, так і соціальними чинниками. Зрозуміти їх своєрідність, новизну, прийняти ефективні рішення у новій життєвій ситуації неможливо без філософських уявлень, які допомагають повніше, глибше осмислити дійсність у єдності і різноманітності всіх сфер, зв'язків і відносин життєдіяльності людини, зрозуміти місце людини у глобалізованому світі. Сучасна людина живе у стані щосекундної готовності до змін, не чекаючи від них нічого позитивного: модернізація, технізація, комп'ютеризація, катастрофи, війни, терористичні акти, кризи, беззаконня – все це лякає її.

Німецький соціолог Ульріх Бек [1] звернув увагу на ту обставину, коли процес модернізації суспільства, розпочатий разом з індустріалізацією, врешті-решт зумовив появу нової соціальної конфігурації – «суспільство ризику». Дослідник зауважив на тому, що місце суспільства потреби займає суспільство страху. Сучасне суспільство внаслідок приголомшливого розвитку технократичних можливостей виявилось беззахисним перед самим собою. Як це не парадоксально, але на порозі третього тисячоліття виявилось, що людина, озброєна усіма досягненнями науки і техніки, абсолютно безпорадна перед власною психікою. Вона не в змозі керувати своїми думками, емоціями і страхами. Такі явища, як депресія і невротичні стани все частіше нагадують про себе, сама ж людина та її дії, а інколи – бездіяльність стали джерелом окремих страхів. Бурхливий розвиток генетики, поява штучних та генетично модифікованих продуктів мають не лише шкідливий вплив, а й зумовлюють виникнення тривог та страхів. Навіть природа не в силах витримати втручання людини в її надра і відповідає погодно-кліматичними аномаліями та погіршенням умов життя, теж стає джерелом страхів.

Актуальність дослідження страху як екзистенціалу буття сучасної людини пояснюється тим, що якщо у ХХ столітті страх перетворюється з «надбання» окремих людей у факт життя більшості населення розвинених країн світу, то з початку ХХІ століття він (страх) постійно розглядається як проблема, з якою необхідно навчитися жити. Страх стає невід'ємною складовою суспільно-політичного і соціального життя сучасної людини. Чинниками, що його викликають є не тільки війни, терористичні акти, глобальні катастрофи, епідемії чи процеси соціально-економічної глобалізації, а й необхідність переосмислення людиною її місця у світі, взаємовідносин у соціумі за обставин невизначеності цінностей, норм та стандартів. Вибір людини, яка живе за суперечливими стереотипами, виявляється надто широким. Його непередбачуваність породжує тривогу, що втілюється у численних страхах сучасної людини.

Проблема страху розглядається та аналізується у психологічній, медичній, культурологічній, політологічній, соціологічній та філософській науковій думці. Проте дослідження страху як екзистенціалу буття у багатьох галузях науки мають обмежений теоретико-методологічний характер і власну вузькоспеціалізовану мету. Саме тому проблема замикається у певних галузевих межах, екзистенціал страху розглядається однобічно і обмежено, а соціально-філософські дослідження вказаної проблеми у сучасній літературі практично відсутні. Метою статті є аналіз проблеми існування сучасної людини крізь призму страху як екзистенціалу буття, основними завданнями є з'ясування місця і значення екзистенціалу страху в житті сучасної людини.

Багато загальнолюдських аспектів розуміння страху в історії розвитку філософської думки, які не втратили своєї актуальності і сьогодні, відображені в працях мислителів античності (Аристотель, Епікур, Платон, і ін.), Середньовіччя і Відродження (Августин Блаженний, Мішель Монтень і ін.), Нового часу (Р.Декарт, Б.Паскаль, Б.Спіноза та ін.), Просвітництва (К.Гельвецій, П.Гольбах, Д.Юм і ін.), німецької класичної філософії (Г.Гегель, І.Кант, Л.Фейєрбах тощо).

Значний внесок у вивчення проблеми страху був зроблений сучасними філософськими напрямками – екзистенціалізмом і психоаналізом. Роботи провідних представників цих течій М.Гайдеггера, А.Камю, С.К'єркегора, Ж.-П.Сартра, З.Фрейда, та їх послідовників належать до найповніших і найзмістовніших досліджень означеної проблеми. В радянській науці окремі аспекти феномена страху та його значення у житті людини розглядали С.Аверінцев, В.Андрусенко, М.Бахтін, П.Гайденко, а в сучасній науковій думці – Є.Боровий, М.Вітковська, Ю.Гагарін, Л.Газнюк, Є.Головаха, О.Логвінова, В.Лук'янець, Т.Лютій, С.Кухарський, Н.Паніна, А.Романова, М.Савина, О.Туренко, Н.Хамітов та інші. Зокрема, досить цікавими є дослідження Л.Газнюк, Є.Борового, С.Кухарського, М.Савиної.

Представники екзистенціалізму та психоаналізу відображали кризу сучасної епохи і осмислювати руйнівний початок прихований у самій людині. Саме в їхніх працях страх був пізнаний у своєму основоположному значенні – як екзистенціал буття людини. Вчені вважали страх умовою становлення існування. Страх є наслідком внутрішнього конфлікту людини з самою собою і з оточуючим соціальним середовищем. Наявність і характер страхів людини або суспільства виявляє сутнісні характеристики їх існування і можливого розвитку. Внаслідок цього, знання про страхи не лише дозволяють впливати на індивіда чи на суспільство, а й чинити подібному впливу ефективну протидію, тобто протидіяти страху.

Вихід із соціальної кризи екзистенціалісти вбачали не у зміні суспільних відносин, а в індивідуальному житті. Данський філософ С.К'єркегор фундаментальною характеристикою людського існування вважав страх як засіб, котрий вириває людину з полону бездумного існування, пробуджує її для справжнього буття.

Вивчення страху як соціального явища набуває виняткової актуальності у переломні періоди розвитку суспільства. Процеси становлення громадянського суспільства, трансформація суспільних структур, зміни у традиційному устрої життя і системі усталених цінностей, разом із позитивним впливом зумовлюють надзвичайно високий рівень тривожності людини. Соціальна нестабільність продукує страх людини перед власним майбутнім і негативно впливає на процеси суспільного розвитку в цілому. Невпевненість людини у майбутньому, страх перед завтрашнім днем, збитками в бізнесі чи втратою робочого місця зробили страх онтологічною характеристикою людини.

У зв'язку з цим, актуальними є спроби західних дослідників проаналізувати конструктивну роль тривоги і страху як ефективного засобу культивування такої необхідної на сьогодні властивості, як відповідальність за свої перетворюючі дії перед сучасною і майбутніми генераціями. Зокрема Р.Хігінс [5] вважає, що краще пережити раціональний страх, ніж бездумний оптимізм, безпідставну надію. Відсутність страху і відчуття провини кваліфікуються як одна з найбільших небезпек сучасності, а сам «раціональний страх» – як біологічна функція організму людини, необхідна для її виживання.

Саме страх дослідники вважають однією з найдавніших емоцій, яка збільшувала можливості людського організму у процесі виживання. Аналізуючи сучасне життя ми можемо, в деяких випадках, говорити саме про виживання, а не повноцінне життя. Страх як екзистенціальне буття є невід'ємною складовою справжнього існування людини. За умов його відсутності, ми можемо говорити лише про її беззмисловне рослинне перебування у дійсності. Підтвердженням цієї думки є дослідження мислителів, які зазначали, що справжнє гідне існування забезпечується такими феноменами, як «страх» (М.Гайдеггер, К.Ясперс), «екзистенційна тривога» (Ж.–П.Сартр), «нудьга» (А.Камю). Тут ми говоримо не про психологічні основи певних негативних емоцій, а саме про екзистенціали буття як чинники впливу на існування людини. Термін «екзистенціал» походить від слова «екзистенція». У філософії ХХ ст. його вживають для позначення специфіки людського існування. На основі цього термін «екзистенціал» означає те, поза чим немає людини як людини. Зокрема, Л.Газнюк [2] визначає страх як екзистенціал людського буття внутрішньо властивий індивіду, з одного боку, як найважливіше орієнтуюче переживання, а з іншого – як переживання своєї іманентної внутрішньої суперечності. Ми пропонуємо власне визначення *екзистенціал страху* – це внутрішній трансцендентно–психологічний стан людини, зумовлений реальними або можливими загрозами її біологічному чи соціальному існуванню, який забезпечує самозбереження індивіда, мобілізуючи його організм в ситуаціях невизначеності та непередбачуваності; він виражає певну форму самосвідомості та вказує на можливе порушення реальних зв'язків і відносин внутрішнього світу особистості.

Таким чином, страх як екзистенціал буття є невід'ємною частиною ества людини, він визначає межі її соціокультурного існування та вільної самореалізації, міру пізнання глибин власної психіки та свідомості,

усвідомлення свого культурно–історичного шляху й найсуттєвіше, трансцендентний вимір своїх можливостей.

Екзистенційний страх людина не може ні вилікувати, ні пережити. Саме такий метафізичний страх здатний погрузити її в непередбачувані стани. Складно уявити людину, яка перебуває у такому стані і радіє життю, спокійно дивиться у майбутнє. Український дослідник Н.Хамітов зазначає: «...кризові стани людини, що призводять до актуалізації особистісного начала. Така актуалізація виявляється в загостренні самосвідомості й переосмисленні сенсу життя...» [4,с.131]. Нерідко, саме переосмислення сенсу власного життя, допомагає людині задуматися над її діями та вчинками. А це, в свою чергу, сприяє змінам, які могли б допомогти людині якщо не позбутися певних страхів, то хоча б знайти способи їх змінити, зменшити негативний вплив.

Аналізуючи життя сучасної людини та суспільства, ми можемо сказати, що вони перебувають у «полоні» страху. Створення подібного невротичного стану стало технологією сучасної соціально–політичної влади, оскільки наляканими людьми легко можна маніпулювати і контролювати їх. Людина відчуває страх не лише перед загрозою чи небезпекою, її страшить навіть неспроможність нейтралізувати чи відвести їх. У таких випадках ми говоримо, що людина перебуває в ситуації невизначеності. Ці моменти розгубленості та непевненості спонукають людину задуматися над сенсом власного життя. В науковій літературі такі кризові ситуації отримали назву граничних або межових. Поняття «граничної ситуації» запровадив свого часу К.Ясперс. Граничними ситуаціями можуть бути смерть, страх, провини, боротьба. Така ситуація ставить людину на межі між буттям і небуттям. Але, як засвідчує досвід, іноді саме страх і тривога допомагають людині усвідомити суть її існування.

Дослідження засвідчили, що крім негативного, страх як екзистенціал буття має також позитивний вплив на існування людини у сучасному середовищі. Як загроза Небуття страх сприяє усвідомленню людиною дійсного сенсу свого призначення, цінності соціального буття. Оскільки страх смерті є усвідомленням скінченності життя і існування, це спонукає людину діяти і переборювати загрозу Небуття, тобто до повноцінного життя «тут і зараз». Хоча в більшості випадків ми сприймаємо вплив страху як негативний фактор нашого існування, але це не так. Саме страх є поштовхом до повноцінного життя, перетворюючи його з бездумного та беззмисловного існування на сповнене сенсом життя саме «тут і тепер». У контексті цього П.Гольбах зазначав, що виховання, закон, суспільна думка, приклад, звичка та страх є причинами, які повинні змінювати людей, впливати на їх волю, примушуючи їх діяти для загального блага та нейтралізувати бажання, які можуть завдати шкоди суспільству [3]. Мислитель також зауважував, що відчуття майбутньої наскоди і страх майбутніх тортур, лише завадили людям думати про те, щоб стати щасливими тут на землі. Але все ж таки саме страх не придушує, а навпаки – активізує діяльність людини. Саме страх як екзистенціал буття є важливим чинником справжнього повноцінного життя, а не рослинного порожнього існування людини.

У сучасному глобалізованому світі страх охоплює практично всі сторони людської життєдіяльності. Криза етичної культури сучасного суспільства, девальвація і фрагментація традиційних цінностей спонукають задуматися про духовне виховання людини, про вирішення найважливіших проблем, що виникають на шляху її соціалізації. У процесі формування особистості, перетворення людини на повноцінного

члена суспільства велике значення має її здатність правильно оцінювати свій страх, осмислювати причини його виникнення і способи подолання. Відсутність цих якостей вкрай негативно позначається на її суспільній активності, освіті і професійному зростанні, сприяє виникненню процесів деморалізації в суспільстві.

Спостерігаючи за життям сучасного суспільства можемо зазначити, що для нього досить актуальним є страх перед безмістовністю життя та страх перед майбутнім. Людина в глобалізованому суспільстві позасвідомо стала заручником власного життя. Страх є тією динамічною силою, яка примушує людину до самореалізації в рамках конкурентного суспільства. Саме тому, в глобалізованому суспільстві під маскою «один для одного» часто люди діють «один проти одного». Боротьба «всіх проти всіх» і втрата традиційних цінностей призводить до появи екзистенціального страху. Екзистенціальний страх – це страх перебування на межі небуття, принципово негарантованості і ціннісного безглуздя існування. Це страх людини–одинака, котра біжить від співтовариства, і, водночас, відчуває стрес від відсутності безпечного простору у вигляді усталених конвенцій і норм. В умовах сучасної антропологічної кризи страх репрезентується як результат онтологічної і соціокультурної самотності людини, що втратила відчуття безпеки і поринула в нестримне суперництво, яке є безглуздом і небезпечним. Сучасна людина опинилася у полоні власних тривог і страхів. Життя постійно ставить її на межі відомого і невідомого, таємничого і непередбачуваного. Але як показує досвід, людина попри всі відчуття страху постійно бореться з ним. Вона намагається перемогти думки про невідоме майбутнє та усвідомлення власної скінченності і жити повноцінним життям.

Соціально–політична нестабільність, постійне зниження рівня життя, збільшення кількості катастроф, стихійних лих і природних катаклізмів тримають сучасну людину в постійному страху і тривозі. Тривога перед невідомим і непередбачуваним майбутнім глибоко вкорінена в людське мислення. Людей може жахати минуле і не задовольняти сьогодення. Але дійсний страх людина здатна відчувати насамперед тоді, коли думає про те, що чекає її в майбутньому. Здавалося б, на порозі XXI століття людина вже не повинна боятися майбутнього. Використовуючи інформаційні технології люди навчилися прогнозувати своє життя на десятки років вперед. Однак, незважаючи на все це, сучасна людина не відчуває себе більш захищеною. Вона не в силах впливати на такі природні явища як: виверження вулканів, танення льодовиків, землетруси, повені, тощо. Внаслідок бездумного використання, людина бере від природи значно більше, ніж природа здатна відтворювати. Все це стає причиною глобальних проблем сучасності і джерелом страхів сучасної людини. Сучасна людина відчуває страх не лише перед загрозою чи небезпекою, її лякає навіть неспроможність нейтралізувати або відвести їх.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що соціокультурні, економічні, політичні, техногенні процеси сучасного життя та соціальні явища бідності, безробіття, хвороб, тощо, породжуючи у людини почуття незадоволеності, покинутості, відчуженості та невпевненості, продукують переживання страху і тим самим актуалізують дослідження страху як екзистенціалу буття. Актуальними також стають питання про нову систему моральних цінностей сучасного суспільства. Втім, можливо, для виходу з сучасної кризи не потрібно шукати абсолютно нової моралі, нових цінностей, а доцільно відродити такі вічні цінності як благорозумність, справедливість, стійкість і помірність. Звернення до екзистенціалу страху

в умовах сучасної антропологічної кризи пов'язане з формуванням особливої «картини світу» як частини того образу світу, котрий є наслідком відчуження від звичних усталених цінностей і норм. Страх тлумачиться як результат онтологічної і соціокультурної самотності людини. Екзистенціаль страху впливає на існування окремої людини у суспільстві та історії, на процеси її соціалізації і життєдіяльності у рамках певного співтовариства і соціальної групи у конкретну історичну епоху. У різні історичні епохи екзистенціаль страху перебуває у залежності від культурних характеристик суспільства та усталеної у ньому системи цінностей.

Таким чином, страх є не тільки психологічним, а й соціально–філософським феноменом, який не можна оцінити однозначно та беззаперечно, позаяк його обсяг та зміст надзвичайно різнопланові. Саме тому проблема екзистенціалу страху та його місця в житті сучасної людини потребує подальшого розгляду і нових обґрунтувань.

Список використаних джерел

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / Ульріх Бек; [пер. с нем. В. Седельникова и Н. Федоровой; Послесл. А. Филипова]. – М.: Прогресс–Традиция, 2000. – 384 с.
2. Газнюк Л. Філософські етюди екзистенціально–соматичного буття: монографія. / Лідія Михайлівна Газнюк. – Київ: Вид. ПАРАПАН, 2006. – 368 с.
3. Гольбах Поль Анри. Письма к Евгении или Предупреждение против предрассудков. 2004. – Библиотека учебной и научной литературы Русский Гуманитарный Интернет Университет, WWW.I–U.RU.
4. Хамітов Н. Гранична ситуація: Філософський енциклопедичний словник. / Н. Хамітов. – К.: Абрис, 2002.
5. Хиггинс Р. Седьмой враг. Человеческий фактор в глобальном кризисе (главы из книги) / Р. Хиггинс. // Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности. / Р. Хиггинс. – М.: Прогресс, 1990. – 495 с.

Горохова Л.В. Проблема существования современного человека сквозь призму экзистенциала страха

Рассматривается проблема существования современного человека сквозь призму экзистенциала страха, выясняется его место и значение в жизни современного человека. Страх как экзистенциал бытия влияет на существование отдельного человека в обществе и истории, на процессы его социализации и жизнедеятельности в рамках определенного содружества и социальной группы в конкретную историческую эпоху.

Ключевые слова: экзистенциал страха, проблема существования, бытие.

Gorohova, L.V. A problem of existence of modern man is through the prism of existential fear

The problem of existence of modern man is considered through the prism of ekzistencial fear; his place and value are found out in life of modern man. It is marked that fear as ekzistencial life influences on existence of separate man in society and history, on the processes of his socialization and vital functions within the framework of certain concord and task force in a concrete historical epoch.

Key words: ekzistencial fear, the problem of existence, Genesis.